علامه شبير احمد عثماني جون قرآني خدمات

زرينه قاضي

گورنمنٽ گرلز هاءِ سيڪنڊري اسڪول پنوعاقل.

ماڻهون سڀ نه سهڻا پکي سڀ نه هنج،

ڪنهن ڪنهن ماڻهون منجهه اچي بوءِ بهار جي.

(شاهه عبداللطيف ڀٽائي)

الحمدالله جو مون کي اها سعادت حاصل ٿي جو مان هڪ جليل القدر مفسر جي قرآني خدمات تي مقالو لکي رهي آهيان. منهنجي قلم کي ايتري طاقت ته نه آهي جو مان انهن جي باري ۾ ڪجهه لکي سگهان پر هڪ ننڍڙي ڪوشش ضرور ڪندس، ته انهن جي قرآني خدمات تي مختصر لکي سگهان.

الله تعاليٰ ڪجهه ماڻهن کي اهڙي وقت ۾ دنيا ۾ موڪليندو آهي جڏهن امت مسلمه ۾ ڪائي ڪمي ايندي آهي. مان سمجهان ٿي ته شيخ السلام علامه شبير احمد عثماني به انهن ماڻهن مان هئا. حضرت علامه جن کي الله پاڪ پنهنجي فضل ۽ ڪرم سان عبماءِ زمان، محقق دوران ۽ دنيا ۽ اسلام جو روشن آفتاب بڻايو. انهن جي بيمثال ذڪاوت بيمثال خطاب، عجيب ۽ غريب حافظو اهڙيون خوبيون آهن جن کان ڪوئي به انڪار نٿو ڪري سگهي.(۱)

علامه عثماني جي ذات اسان لاءِ هڪ تمام وڏي نعمت هئي. انهن جي علمي ڪارنامن ۾ مقالا، خطبا ۽ مضمونن کان علاوه به اهڙا ڪارناما آهن جن کان منهن ڦري نه ٿو ڪري سگهجي. هڪ ته «قرآن مجيد جا حاشيه» جيڪي شيخ الهند جي ترجمي تي آهن جن جي باري ۾ علامه انورشاهه فرمائن ٿا:

ته علامه شبير احمد عثماني جن تفسير عثماني لکي ڪري اسلامي دنيا تي تمام وڏو احسان ڪيو آهي

ٻيو احسان اهو آهي جو انهن مسلم شريف جو عربي ۾ حنفي نقطه نظر سان هڪ شرح لکيو جنهن جو نالو فتح الملهم آهي جنهن ۾ بي بها معلومات آهي جنهن کي

جيترو پڙهيو حيراني ايتري ته قدر وڌندي ويئي پاڻ واقعي ان زماني جا واقعي صفيت جو فخر آهن.(٢)

مان هن مقالي ۾ علامه صاحب جن جون قرآني خدمات جو جائزو پيش ڪندس.

قرآني خدمات:

تفسير جي فن ۾ ڪمال تي انهن جو هڪ بهترين شاهڪار قرآن مجيد جا اهي تفسيري فائدا آهن جيڪي پاڪستان ۽ هندستان ۾ مقبول ٿيا. ڪيترائي ايڊيشن ڏڙا ڏڙ وڪرو ٿيا.

مولانا سيد سليمان ندوي جن جي خيال ۾: « حقيقت اها آهي ته انهن جي تصنيفي ۽ علمي ڪمال جو نمونو اردو ۾ قرآن ڪريم جا حاشيه آهن جيڪي حضرت شيخ الهند جي قرآن پاڪ جي ترجمي سان گڏ شايع ٿيا.(٣)

(١) تجليات عثماني

(٢) انوار عثماني مرتبه محمد انوار الحسن شبير ڪوٽي ص/٨٢

(٣) انوار عثماني

تفسيري خدمتون:

القرآن الكريم و ترجمه و تفسيره الي اللغه الارديه

ترجمو: شيخ الهند مولانا محمود الحسن صاحب تفسير شيخ الاسلام حضرت مولانا شبير احمد عثماني صاحب.

تشرف بالامر بطباعه هذا المصحف الشريف و ترجمه معانيه و تفسيره خادم الحرمين الشريفين، الملك فهد بن عبدالعزيز السعود ملك المملكه العربيه السعوديه هي تمام بهترين ۽ مستند ترجمو ۽ تفسير جو مجموعو آهي ان ۾ بين السطور شيخ الهند مولانا محمود الحسن صاحب جن جو ترجمو بلڪل صاف ۽ واضح لکيل آهي ۽ حاشيه تي شروع قرآن کان آخر تائين علامه شبير احمد صاحب جن جو تفسير لکيل آهي، ان ۾ بهترين قسم جو ڪرين بائيبل پيپر طباعت جي لاءِ استعمال ڪيو ويو آهي لکن جي تعداد ۾ ان ڪي ڇپرائي وڃ اوير جي ملڪن ۾ مفت ۾ ورهايو ويو آهي. هي تاج ڪمپني جي طبع ٿيل قرآن جو عڪس محسوس ٿيندو آهي يا وري جرمني مان

دارالتصنيف وارا ڇپرائيندا آهن ان جو عڪس آهي.

ان ڪان علاوه تمام خوبصورت مضبوط ۽ اعليٰ قسم جي بائينڊنگ آهي هي جلد ۸۱۰ صفحن تي مشتمل آهي آخر ۾ رموز و اوقاف ۽ تفسير جو مقدمو آهي جنهن ۾ شيخ الهند صاحب جن شاه عبدالقادر جي ترجمي جي حسن ۽ ڊپٽي نذير احمد جي ترجمي تي تنقيد ڪرڻ ڪان علاوه نئين سر ترجمي ڪرڻ جون وجوهات بيان ڪيون آهن.

شاه فهد قرآن ڪريم پرنٽنگ ڪمپيڪس ۽ رابطه عالِ اسلامي جي باهمي سهڪارسان مختلف عالمن جي ترجمي ۽ تفسيرن کي منتخب ڪري شايع ڪندا آهن، ته جئين اسلامي دنيا جي ضرورت کي پورو ڪرڻ جي لاءِ پنهنجو اهم ڪردار ادا ڪري سگهن. قرآن ڪريم جي اردو ترجمي ۽ تفسير جي اهميت کي نظر ۾ رکندي شاه فهد ڪمپيڪس جي مرڪز مجلس شوريٰ پنهنجي خصوصي اجلاس ۾ ان جي طبع ۽ نشر جو فيصلو ڪيو.

قرآن ڪريم پرنٽنگ ڪمپيڪس جيڪو اردو ترجمي ۽ تفسير جي شايع ڪرڻ جي سعادت حاصل ڪري رهيو آهي اها اسلامي جمهوريه پاڪستان جي وزارت مذهبي امور جي طرفان صدقو آهي. جيئن علمي شخصيت حضرت مولانا ابوالحسن علي ندوي صاحب جن مترجم ۽ مفسر جي علمي عظمت جو اعتراف ڪندي ترجمي ۽ تفسير جي تعريف هنن لفظن ۾ ڪن ٿا ته هي تمام بهترين ترجمو ۽ تفسير آهي ان جي طباعت ۽ اشاعت هجڻ گهرجي.

ضروري تصيحيحات رابطه عالم اسلامي (اداره القرآن ڪريم) جي طرفان فضيله الشيخ سيد عنايت الله شاه صاحب ڪاڪاخيل جن ڪيو آهي.(۳)

تفسير عثماني جو اهم خوبيون:

۱ـ علامه جن تفسير ۾ پهريون قرآن کي بيان ڪيو آهي انکان پوءِ ان جي تائيد ۾ احاديث ڪان استدلال ڪيو اٿن ۽ انکان پوءِ عقلي ۽ نقلي دليلن جي روشنيءَ ۾ مسئلن جي تحقيق ڪئي اٿون جيئن مسئله روح، واقعه معراج ۽ ياجوج ۽ ماجوج جهڙا مسئلا آهن.

۲ـ ڪوڙن عقيدن ۽ تفسير ۾ اسرائيلي روايتن کي رد ڪيو اٿن. آيت وما قتلو وما صلوه جي بيان ۾ رفع عيسيٰ کي ثابت ڪيو اٿون تفسير ڪرڻ ۾ اهم تفاسير

مثلاً تفسير ابن ڪثير، تفسير ڪبير، تفسير ڪشاف ۽ ٻين ڪيترين ئي صفه اول جي تفسيرن سان گڏ صحاح سته جو به جڳهه جڳهه تي حوالو ڏنو اٿئون.

٣۔ تفسير بيان ڪرڻ وقت صرف انهن قولن کان استدلال ڪيو اٿئون جن سان مذهب اهل سنت والجماعت جي تائيد ٿئي ٿي. مثلاً آيت وامسحو برؤسڪم وارجلکم ۾ مسح رأس تي بحث ڪيو اٿئون.

(٣) مقدمه القرآن الکريم و ترجمه معانيه و تفسير الي لغه الارديه مطبه شاه فهد ڪمپليڪس سعودي عرب.

٣۔ تفسير بيان ڪرڻ ۾ اعتدال جي مسلڪ کي بيان ڪيو اٿئون وڌاءَ کان پرهيز ڪئي اٿئون.

٥۔ تفسير باراء کان اجتناب ڪيو اٿئون البته قرآن ۽ حديث کان جيڪي علمي نقطه سامهون آيا آهن انهن کي بيان ڪيو اٿئون.

٦۔ پنهنجي تفسير ۾ تاريخي ۽ جغرافيائي تحقيقات کي مختصر لفظن ۾ بيان ڪيو اٿئون. مثلاً آيت الم غلبت الروم جي تفسير ۾ روم جي تاريخ ۽ ان جي جاگرافي تي روشني وڌي اٿئون.

٧۔ تفسير ۾ لغوي تحقيق ۽ حرفي تحقيقات کي به محفوظ رکيو اٿئون. مثلاً انصاري جي لغوي تحقيق بيان ڪندي لکن ٿا ته نصارا نصر سان ورتو ويو آهي جنهنجي معني مدد ڪرڻ وارا آهن ۽ هي ملڪ شام جي هڪ ڳوٺ ناصره کان منسوب آهي.

٨۔ تفسير بيان ڪندي بعض آيتن جا فائدا به بيان ڪيا اٿئون مثلاً ڪجهه آيتن جي نشاندهي ڪندي فرمائين ٿا ته انهن کي صبح ۽ شام ست دفعا پڙهڻ سان الله تعالي غم ۽ پريشاني کان محفوظ رکندو آهي.

٩ ۔ اهڙي طرح تفسير بيان ڪندي ڪجهه جڳهن تي آسماني ڪتابن سان بعض تائيدي اقوال پيش ڪندا آهن. مثلاً آيت جي تفسير ۾ انجيل جي ٽئين باب ۽ آيت نمبر ١ ٢ کان محمد صلي الله عليه وآله وسلم جن جي برحق هجڻ جي دليل پيش ڪن ٿا.

١٠۔ اهڙي طرح ڪجهه جديد تحقيقات مثلاً ڪنوڻ جو چمڪڻ ۽

ڪکرن جي ڳجگوڙ جي آيت جي تفسير ۾ تمام بهترين تعبير پيش ڪئي اٿئون اهڙي طرح زلزلي جي اچڻ جي سببن جي تفسير ۾ جديد تحقيقات جي روشني ۾ بحث ڪيو اٿئون.

١١- تفسير ۾ بعض بين الاقوامي قانون قرآن سان ثابت ڪيا اٿئون.

هڪ دفعو مولانا انور شاه ڪشميري صاحب جن جي محفل ۾ شيخ الهند جن جي ترجمي جون خوبيون بيان ٿي رهيو هيون ته مولانا انور شاه جن مولانا مطلوب الرحمن جن کان راءِ پڇي ته انهن فرمايو ته ترجمي ۾ ٻه اهم ڳالهيون آهن.

(١) پهريون اها ته قرآن ڪريم ڪثيرالمعاني آهي شيخ الهند جن ڪوشش ڪئي آهي ته ترجمي ۾ اهڙا لفظ آڻجن جيڪي ڪثيرالمعاني هجن.

(٢) ٻي ڳالهه اها ته نزول القرآن خاص آهي مگر اطلاق عام آهي شيخ الهند جن جتي الامڪان ڪوشش ڪئي آهي ته نزول القرآن ڪي بيان نه ڪيو وڃي ته جئين معني محدود نه رهي.

مولانا انور شاه جن فرمايو مولوي مطلوب جتي توهان جي نظر پهتي آهي اتي ڪنهن جي نه پهتي آهي.(٥)

مولانا ولي رازي لکن ٿا ته: هتي اها ڳالهه قابل ذڪر آهي ته حضرت شاه عبدالقادر جن پنهنجي ترجمي سان گڏ ڪجهه مختصر حاشيه به تحرير فرمايا هئا جن ۾ اختصار سان گڏ انتهائي مفيد تفسيري توضيحات شامل هيون شيخ الهند جن ترجمي جي تڪميل ڪانپوءِ هڪ اهم ڪم اهو به شروع ڪيائون جو انهن جي حاشين ڪي پيهر پنهنجي زبان ۾ اهڙي طرح تحرير ڪرڻ شروع ڪيائون جو جتي جتي ضرورت سمجهائون اتي اجمالي تفصيل ڪيائون ۽ مفيد تفسير ۽ وضاحتن جو اضافو به فرمايائون.(٦)

ليڪن حضرت شيخ الهند جن جي حياتيءَ ۾ اهو ڪم صرف سوره النساءَ تائين ٿي سگهيو. (٧) ان ڪم جي تڪميل جي لاءِ الله تعالىٰ شيخ الاسلام حضرت علامہ شبير احمد عثماني جن ڪي منتخب فرمايو فوائد عثماني اهڙي مختصر جامع ۽ عصر حاضر جون ضرورتون پوريون ڪرڻ وارين تفسيرن جي جڳهه ورتي. جنهن جو مثال اردو ۾ موجود نه هيو حضرت علامہ عثماني جن خاص يوم عرفه تي وقوف عرفان جي وقت آل عمران ڪم تي ويٺي ته علامہ عثماني جن پيهر لکيو آهي. ڏسو سپاره ڊئجسٽ قرآن نمبر / ج ٢ ص ٣٣٠، ٣٣٩. ١٣٥٠ ھ تي ديو بند ۾ ان ڪم جي تڪميل فرمائي. (٨)

(۵) مقدمه تفسير عثماني / مطبوعه عالمين پبليڪيشنز لاهور.
(٦) تفسير عثماني / ناشروالاشاعت ڪراچي ج ۱ ص ۹

۱ـ مختصر هوندي ء نه قرآن ڪريم جي مطلب ء مفهوم کي بلڪل جامع انداز ۾ بيان ڪيو ويو آهي. ڪيترين ئي هنڌن تي قرآن ڪريم جي طالب علم کي وڏين تفسيرن کان مستغني ڪري ڇڏي.

۲ـ قرآن ڪريم جي مختلف آيتن ۾ جتي جتي ظاهري تعارض معلوم ٿيندو آهي انهن آيتن جي طرف رجوع ڪري تعارض کي رفع ڪيو ويو آهي.

۳ـ قرآن ڪريم جي آيتن ۾ باهمي ربط ايترو ته واضح آهي جو مسلسل ترجمو پڙهڻ واري کي ڪٿي به گهٽتائي جو احساس نٿو ٿئي.

۴ـ عصر حاجز ۾ پيدا ٿيندڙ مسئلن جو شافي جواب ڏنو ويو آهي ء اڪثر هنڌن تي پنهنجي دلنشين انداز ۾ عقلي دلائل به مهيا ڪيا ويا آهن.

۵ـ جن هنڌن تي هڪ کان وڌيڪ تفسيري هڪجهڙائي ته آهي اتي راجح تفسير کي ترجيحي بنيادن سان اختيار ڪيو ويو آهي.

٦ـ اهل علم وارن جي لاء اڪثر مقامات تي اهڙا لطيف علمي اشارا ڏنا ويا آهن جن سان انهن جڳهن تي متوقع دشوارين جي حل جي طرف رهنمائي ملي ٿي.

۷ـ زبان جي سهولت ء جديد محاورن جي مطابقت جو ايترو غيرمعمولي اهتمام فرمايو ويو آهي جو سٺ سال گذرڻ کانپوء به تفسير جي مقبوليت ۾ ڪوئي فرق نه آيو آهي.(۹) مولانا محمد اشفاق صاحب لکن ٿا ته علامه عثماني صاحب جن پنهنجي تفسير ۾ جڳهه جڳهه تي شاه صاحب جن کي ڪوٽ ڪيو آهي.(۱۰) جنهن مان اندازو ٿئي ٿو ته علامه عثماني جي شاه صاحب جي علمن تي ڪيتري گهري نظر هئي.

علامه عثماني جن جون قرآنيات تي ٻيون به ڪتابون شامل ٿيون آهن جيڪي تاليفات عثماني جي نالي سان شايع ٿيون آهن. جن کي دارلاشاعت ء اداره القرآن شايع ڪيو آهي.

تاليفات عثماني جي ٻهرين رسالي ۾ اسلام جي بنيادي عقيدن خدا جي وجود،

توحيد، نبوت، قيامت، ملائڪه ۽ شيطان جي وجود جهڙي اهم ۽ نازڪ مسئلن تي انتهائي دلنشين انداز ۽ آسان انداز ۾ بيان ڪيو آهي. بيان ايتري قدر شگفته انداز ۽ ايتري قدر دل آويز آهي جو مذهب اسلام جي حقانيت دل جي گهراين ۾ لهندي وڃي ٿي.

ٻئي رسالي ۾ مولانا جن معجزات جي وجود تي بحث ڪيو آهي ته معجزات جو وجود برحق ۽ قدرت جي قانونن مطابق آهي.

٢_ الروح فرالقرآن:

هن ۾ قرآن ڪريم جي انهن آيتن جو ذڪر آهي جيڪي روح جي متعلق سوال اپرن تا ۽ خلق چا آهي. امر چا آهي جي متعلق تفصلي جواب ذنل آهن.(١٢)

٣_ المعراج فرالقرآن ۾ علامه جن اسراء ۽ معراج جي فرق ڪي بيان ڪيو آهي، ۽ معراج تي شبي ڪي ختم ڪيو آهي ۽ نبي ڪريم صلي الله عليه وآله وسلم جن ڪي بيت المقدس وٺي وڃڻ تي حڪمت بيان ڪئي آهي.(١٣)

(٧) مولانا ولي رازي جي مقدمي جي ص ٩ تي دارالتصنيف لميٽڊ، ڀنهنجي ٽائيٽل تي اهڙي طرح ٻين حضرات به لکيو آهي ته آلعمران ڪم تي وڃي ته علامه عثماني جن پيهر لکيو آهي. ڏسو سپاره ڊيئجسٽ قرآن نمبر / ج ٢ ص ٣٣٠ کان ٣٣٩.

(٨) تفسير عثماني / مطبوعه دارالاشاعت / ص ١٠

(٩) تفسير عثماني / مطبوعه دارالاشاعت / ص ١٠ جائزه ترجمه قرآني.

(١٠) تفسير عثماني / مطبوعه عالمين پبليڪيشنز لاهور.

(١١) تاليفات عثماني / ۵ اداره الاسلاميات لاهور.

(١٢) تاليفات عثماني / ص ١٢٧.

(١٣) تاليفات عثماني / ١٢٧ اداره الاسلاميات لاهور.

اهم تضيفات:

علامه جن جون علمي خدمتون ۽ ڪارناما بيشمار آهن انهن ۾ ڪجهه تضيفات هي آهن:

١_ فتح الحلهم ٢_ بخاري شريف اردو ترجمو (٩) سبجو شمس (١٣)

٣_ الاسلام رسالو ٣_ العقل والنقل

۵_ اعجاز القرآن ٦_ الشهاب

٧_ حجاب شرعي ٨_ الدارالآخره

علامه صاحب جي زندگي شاه عبداللطيف ڀٽائي جي هن شعر جي عڪاسي ڪري ٿي

ساري رات سبحان ڪي جاڳي جن ياد ڪيو
ڪوڙين ڪن سلام اُڀهه اڃيو ان جي

حواله

(۱) تجليات عثماني

(۲) انوار عثماني مرتبه محمد انوار الحسن شبير ڪوٽي ص/۸۲

(۳) انوار عثماني

(۴) مقدمه القرآن الڪريم و ترجمه معانيه و تفسير الي لغه الارديه مطبه شاه فهد ڪمپليڪس سعودي عرب.

(۵) مقدمه تفسير عثماني / مطبوعه عالمين پبليڪيشنز لاهور.

(۶) تفسير عثماني / ناشر دارالاشاعت ڪراچي ج ۱ ص ۹

(۷) مولانا ولي رازي جي مقدمي جي ص ۹ تي دارالتصنيف لميٽڊ

پنهنجي ٽائيٽل تي اهڙي طرح ٻين حضرات به لکيو آهي ته آلعمران کم تي ويٺي ته علامه عثماني جن پيهر لکيو آهي.

ڏسو سياره ڊيئجسٽ قرآن نمبر / ج ۲ ص ۳۳۰ کان ۳۳۹.

(۸) تفسير عثماني / مطبوعه دارالاشاعت / ص ۱۰

(۹) تفسير عثماني / مطبوعه دارالاشاعت / ص ۱۰ جائزه ترجمه قرآني.

(۱۰) تفسير عثماني / مطبوعه عالمين پبليڪيشنز لاهور.

(۱۱) تاليفات عثماني / ۵ ادره الاسلاميات لاهور.

(۱۲) تاليفات عثماني / ص ۱۲۷.

(۱۳) تاليفات عثماني / ۱۲۷ اداره الاسلاميات لاهور.

(۱۴) حيات عثماني / ص ۱۸۰ کان ۱۹۵ مڪتب دارالعلوم ڪراچي جولاء ۱۹۸۰